

11. Закон України «Про внесення змін до ст. 325 Кримінального кодексу України» від 17 березня 2009 р. № 1125-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 30. – Ст. 423.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 6-те вид., переробл. та доповн. – К. : Юридична думка, 2009. – 1236 с.
13. Кругликов Л. Л. Использование средств законодательной техники при регламентации процесса применения наказания / Л. Л. Кругликов // Проблемы пенитенциарной теории и практики: Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К. : КІВС, 2004. – № 9. – С. 57–64.
14. Архів Могилів-Подільського району Вінницької області. Справа № 1-249/2009.

O. Gorokh

PUNISHMENT FOR CRIMES, WHICH THREATEN WITH MASS DISEASE OF THE POPULATION

In article punishment problems for crimes, which threaten with mass disease of the population are analyzed. The basic attention is devoted the review of lacks of sanctions for these crimes and to definition of ways of their perfection.

Keywords: punishment; sanctions; crimes, which threaten with mass disease of the population; punishment for crimes, which threaten with mass disease of the population; sanctions for crimes which threaten with mass disease of the population.

УДК 343.985

Галаган В. І.

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено окремі напрями криміналістичного забезпечення проведення процесуальних дій та особливості їх реалізації у кримінально-процесуальній діяльності з розслідування злочинів. Звернуто увагу на низку неврегульованих і суперечливих положень чинного КПК України, висловлено пропозиції з їх вирішення.

Ключові слова: процесуальні дії, криміналістичне забезпечення, тактичні прийоми.

До головних умов успішної боротьби зі злочинністю належить застосування органами дізнання та досудового слідства досягнень науки і техніки в одному з найскладніших напрямів цієї діяльності – розкритті й розслідуванні злочинів. Розробкою техніко-криміналістичних і тактичних прийомів, засобів і методів займається наука криміналістика, оскільки її основним завданням є вдосконалення способів оптимізації розслідування злочинів. При цьому, враховуючи реалії сьогодення, узагальнюються висловлені у спеціальній літературі різноманітні рекомендації, використання яких сприятиме здійсненню кримінально-процесуальної діяльності з розслідування злочинів і встановленню об'єктивної істини. Допомагає такій діяльності криміналістичне за-

безпечення проведення процесуальних дій, що посідають чільне місце в структурі будь-якої методики розслідування злочинів.

Термін «криміналістичне забезпечення» не новий у науці криміналістиці. Останнім часом розкриттю його окремих аспектів присвятили свої праці українські науковці В. П. Бахін, І. О. Ієрусалимов, А. В. Іщенко, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лісогор, Є. Д. Лук'янчиков, М. Я. Сегай, Ж. В. Удовенко, О. І. Чучукало та інші автори. Однак понятійна сутність, наукова і практична значущість вказаного терміна, його внутрішня будова, співвідношення з окремими напрямками криміналістичного забезпечення потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

Кримінально-процесуальна діяльність з розкриття і розслідування злочинів є складною системою процесуальних дій, що проводяться органами дізнання та досудового слідства з метою всебічного, повного й об'єктивного встановлення предмета доказування у кримінальній справі та інших важливих обставин і фактів, що впливають на прийняття слідчим підсумкових процесуальних рішень.

Проведення процесуальних дій передбачає наявність у осіб, що здійснюють кримінальне судочинство, *належного рівня професійних знань*, достатнього для вирішення поставлених перед ними завдань. Такі професійні знання, що, на наш погляд, належать до першого напрямку криміналістичного забезпечення, отримуються в першу чергу у вищих навчальних закладах України при підготовці спеціалістів-правознавців. При цьому нагальною потребою є належне опанування студентами та курсантами тактики підготовки і проведення насамперед слідчих дій: допитів, очних ставок, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин подій, інших слідчих дій. Майбутні слідчі повинні глибоко оволодіти знаннями щодо змісту, мети, складу учасників слідчих дій, етапів їх проведення, тактичних прийомів, рекомендованих криміналістикою до застосування у визначених нею випадках. Важливого значення при цьому набуває можливість вже під час навчання використати набуті теоретичні знання при виявленні, фіксації та вилученні слідів рук, ніг, знарядь злочину, транспортних засобів тощо; з використання одержаних навичок і вмінь при проведенні окремих слідчих дій – огляді інсценованого місця події з його фотофіксацією і подальшим складанням фототаблиці, пред'явленні для впізнання, обшуку, відтворенні обстановки і обставин подій. Сприяє кращому засвоєнню набутих теоретичних знань заслуховування у навчальних групах окремих протоколів слідчих дій з подальшим їх аналізом самими студентами та курсантами і підбиттям підсумків викладачем. При цьому важливо здійснити аналіз використання техніко-криміналістичних засобів і тактичних прийомів з погляду їх відповідності чинному кримінально-процесуальному законодавству України і потребам практики розслідування злочинів. Саме у цьому компоненті навчального процесу неоціненну допомогу нададуть викладачі, які свого часу були практичними працівниками, мають досвід та навички проведення різних видів слідчих дій, у тому числі із використанням криміналістичної техніки. Набуті таким чином професійні знання мають вдосконалюватися у практичній діяльності з розслідування злочинів. Звісно, у цьому випадку слідчий може запросити фахівця, який, використовуючи свої знання і досвід, сприятиме слідчому у виявленні, закріплен-

ні та вилученні доказів. Така діяльність фахівця звільняє слідчого від необхідності виконувати технічну роботу при проведенні процесуальних дій і надає йому можливість зосередитися на тактичних прийомах їх провадження.

Професійні знання молодих слідчих вдосконалюються *безпосередньо при виконанні ними обов'язків* з розслідування кримінальних справ, що, на нашу думку, є другим напрямом криміналістичного забезпечення. Саме у цей період трудової діяльності важливо реалізувати одержану у вищому навчальному закладі теоретичну базу, використати набуті знання у практичній діяльності при проведенні процесуальних дій і розслідування в цілому. До таких знань насамперед належать знання з кримінального права з метою встановлення ознак та складу злочину, його правильної кваліфікації. При цьому, на стадії порушення кримінальної справи, відповідно до частини другої статті 94 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), мають бути встановлені саме ознаки злочину, наявність яких надає підстави для прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Натомість на стадії досудового розслідування одним з основних завдань слідчого є визначення складу злочину у діях певної особи. За позитивної відповіді на це запитання слідчий пред'являє такій особі обвинувачення відповідно до частини першої статті 132 КПК і вирішує питання про направлення кримінальної справи до суду для розгляду по суті.

Розслідувати кримінальну справу неможливо без знань процесуального права. Адже здійснення кримінального судочинства передбачає дотримання чітко визначеного порядку провадження, що у науці кримінального процесу називають процесуальною формою. Лише дотримання визначених у процесуальному законі положень щодо проведення окремих слідчих, процесуальних дій і всього розслідування в цілому гарантує збирання таких доказів, які можуть бути перевірені як слідчим, так і судом щодо їх допустимості, достовірності, достатності і належності до конкретної справи. Навпаки, порушення процесуальної форми тягнуть за собою наслідки, у зв'язку з чим слідчий втрачає можливість посилатися на здобуті докази при аргументації прийнятих ним процесуальних рішень.

Питання визначення процесуальних дій та їх співвідношення з діями слідчими не є усталеним в спеціальній літературі. Більше того, не кожен вид діяльності, передбачений у КПК, може бути визнаний процесуальним. Не належить до нього, наприклад, здійснення оперативно-розшукових заходів, незважаючи на те, що про них згадується у частині першій статті 103, частині третій статті 104 та інших нормах КПК. Не унормовані у цьому Кодексі і питання проведення попередніх досліджень спеціалістами, використання

криміналістичних обліків, направлення запитів тощо.

Разом з тим, важливо усвідомлювати сутність кожної окремо взятої процесуальної дії, її завдання, склад учасників з тим, щоб оптимально і доцільно підбирати для проведення саме ті з них, що найбільшою мірою зумовлені необхідністю.

Засобами збирання доказів у першу чергу є слідчі дії, вичерпного переліку яких у чинному КПК, на жаль, немає. Як наслідок, можна умовно поділити процесуальні дії, що можуть бути віднесені до слідчих, на дві групи. Перша група – це процесуальні дії, незаперечно віднесені до слідчих (очна ставка, пред'явлення для впізнання, обшук, відтворення обстановки та обставин подій тощо). Відповідно другу групу утворюють процесуальні дії, віднесеність яких до слідчих має суперечливий характер (допит експерта, одержання зразків для експертного дослідження, ексгумація трупа тощо). Однак, незважаючи на таку умовність, органи дізнання та досудового слідства повинні однаково добре *володіти тактичними прийомами* проведення як слідчих, так і процесуальних дій, що є третім напрямом криміналістичного забезпечення. Адже абсолютна більшість розроблених криміналістикою тактичних прийомів спрямована на те, щоб якісно провести саме слідчі дії як основні засоби збирання доказів. Слід зазначити, що робота з удосконалення тактичних прийомів триває постійно, залежно від завдань, що ставляться перед процесуальними діями, можливістю їх проведення в конфліктних чи безконфліктних умовах тощо. Зокрема, зміст одержання зразків для експертного дослідження як процесуальної дії, передбаченої у статті 199 КПК, полягає у якісному відібранні таких зразків і подальшому проведенні у повному обсязі необхідних експертиз. При цьому зразки можуть відбиратися у людей чи від неживих об'єктів (наприклад, зразки пакувальних матеріалів, лакофарбового покриття, ґрунту). В останньому випадку важливо застосувати як тактичний прийом запрошення відповідного спеціаліста для надання допомоги слідчому, оскільки при проведенні саме цієї процесуальної дії спеціаліст не визначається як обов'язковий учасник.

Відзначається специфікою і одержання від людей зразків для експертного дослідження. У ряді випадків (зокрема, вилучення зразків крові) слідчий не зможе провести таку дію самостійно і за місцем провадження досудового слідства. Адже для її проведення необхідні відповідні умови стерильності, наявність спеціального медичного обладнання, підготовлених для таких маніпуляцій працівників. У випадку, якщо такі зразки відбираються у особи протилежної статі та пов'язані з оголенням, нагальним є створення слідчої групи з

включенням до її складу слідчого однієї статі з особою, у якої відбираються зразки.

Тож важливо, щоб слідчий володів елементарними криміналістичними знаннями та чітко усвідомлював, яку процесуальну дію, за яких умов, у присутності чи за участі яких осіб він може провести, яка мета таких дій, у чому сутність підготовчого і робочого етапів, які тактичні прийоми при цьому доцільно застосувати, за допомогою яких засобів – основних і факультативних – краще зафіксувати одержані результати.

У практичній діяльності з розслідування злочинів непоодинокими є випадки протидії з боку зацікавлених осіб провадженню таких процесуальних дій, як обшук, пред'явлення для впізнання, ексгумація трупа тощо. Питання подолання такої протидії є нагальним у криміналістиці. Адже, крім зазначених, ще низку процесуальних дій віднесено до заходів процесуального примусу (зокрема, освідування, виїмка чи вже назване одержання зразків для експертного дослідження). Якщо слідчий при їх проведенні стикається з різними формами протидії, аж до фізичної непокори, він повинен усвідомлювати можливі виходи із ситуації, що склалася.

На жаль, чинний КПК не дає відповіді на більшість цих питань. Зокрема, відповідно до частини першої статті 183 КПК, у разі відмови виконати його вимоги слідчий проводить виїмку в примусовому порядку. Однак межі такого примусу не визначені, у зв'язку з чим він перетворюється на засоби переконання особи в тому, що відповідно до частини п'ятої статті 114 КПК постанови слідчого обов'язкові до виконання. Аналогічну ситуацію спостерігаємо при проведенні освідування, ексгумації трупа, одержання зразків для експертного дослідження. Вважаємо, частково можна вирішити це питання у випадку, коли в умовах протидії проведенню вказаних процесуальних дій слідчий звернеться у встановленому процесуальною формою порядку до судді за місцем провадження досудового слідства. Однак і у цьому випадку відкритим залишається питання, як має діяти слідчий, якщо протидія чиниться йому у вечірній час, у святкові чи вихідні дні, якщо зволікання з проведенням цих дій потягне за собою втрату необхідних у справі доказів. Поки відповідей на ці запитання немає, слідчі на свій розсуд змушені використовувати оцінне поняття щодо проведення зазначених дій у примусовому порядку.

У частині другій статті 127 КПК визначається ще одне оцінне поняття: до участі у проведенні освідування поняті можуть бути залучені у разі, якщо слідчий визнає це за необхідне. Саме у випадках, коли здійснюються заходи протидії, коли освідування пов'язане з оголенням особи та у деяких інших випадках, якщо безконфліктна ситуація може перерости у конфліктну, доцільно

запросити понятих і провести освідування із застосуванням заходів процесуального примусу. При цьому слідчий безпомилково може спрогнозувати подальше оскарження своїх дій до прокурора чи суду відповідно до статті 234 КПК. Тож участь понятих при проведенні за таких умов освідування є доцільною і виправданою. Більше того, вважаємо за необхідне доповнити вказану процесуальну норму положенням про те, що поняті залучаються на розсуд слідчого також при одержанні зразків для експертного дослідження. При цьому маються на увазі не всі випадки проведення цієї процесуальної дії, а лише ті з них, що пов'язані з одержанням зразків від людини у конфліктній ситуації.

Натомість не можна вважати вдалою регламентацію проведення іншої слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку. У статтях 187–187¹ КПК участь понятих при її проведенні взагалі не передбачається. Можна погодитися у цьому питанні з законодавцем, що при знятті інформації з каналів зв'язку здійснюється прослуховування телефонних розмов громадян, тож залучати понятих для їх дослідження дійсно недоцільно. Разом з тим, у частині четвертій статті 187¹ КПК визначається, що дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку, у необхідних випадках проводиться з участю спеціаліста. Відповідно до цього положення, можемо зробити висновок, що спеціаліст є факультативним учасником проведення цієї слідчої дії. За таких обставин, якщо слідчий не вважатиме за необхідне запросити спеціаліста, виникає парадоксальна ситуація: участь у проведенні слідчої дії бере лише слідчий, який за результатами її проведення складає протокол і самостійно його підписує. Навести інший подібний приклад проведення слідчої дії, коли єдиним учасником був би слідчий, неможливо – таких випадків за чинним КПК більше немає. Враховуючи викладене, наша пропозиція полягає у тому, щоб цей тактичний прийом, пов'язаний із запрошенням спеціаліста для участі у дослідженні інформації, знятої з каналів зв'язку, замінити на імперативну вказівку про обов'язкову участь спеціаліста при проведенні зазначеної слідчої дії. У цьому випадку дві процесуальні особи – спеціаліст і слідчий – своїми

підписами підтвердять правильність складання протоколу дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку відповідно до частини четвертої статті 85 КПК.

Останнім напрямом криміналістичного забезпечення проведення процесуальних дій є розробка *криміналістичних рекомендацій* – науково обгрунтованих порад, оснований на аналізі норм чинного кримінально-процесуального законодавства України та узагальненні передового досвіду практичної діяльності з розслідування кримінальних справ. Такі рекомендації, підготовлені науковцями, повинні мати визначеного адресата – органи дізнання, слідчого, спеціаліста, педагога тощо і бути спрямовані на вирішення конкретних випадків, що турбують своєю невизначеністю практичних працівників. При цьому важливо обирати такі форми впровадження рекомендацій, що зручні насамперед для їхніх конкретних адресатів, уповноважених розслідувати кримінальні справи. Як позитивний приклад, можемо навести розроблені нами методичні рекомендації з проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, направлені до практичних підрозділів органів досудового слідства МВС України. Адже у частині четвертій статті 174 КПК лише зазначається про можливість проведення такого виду пред'явлення для впізнання, а питання застосування при цьому тактичних прийомів, їх черговості та цільового призначення повністю віднесені до криміналістичних рекомендацій.

Питання криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів є важливими як з теоретичного, так і практичного погляду, тому цілком виправдано, що їм приділяється пильна увага вчених як України, так і інших країн. Для забезпечення активної протидії злочинності кримінально-процесуальна діяльність органів внутрішніх справ має постійно удосконалюватися залежно від наявності й ефективності новітніх техніко-криміналістичних і тактичних прийомів, методів і способів. Тому вдосконалення кожного з визначених елементів криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів є постійним нагальним завданням науки криміналістики.

V. Galagan

CRIMINALISTIC SUPPORT TO CONDUCTING FORENSIC PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEDURE IN UKRAINE

This article explores certain ways of criminalistic support to conducting forensic proceedings and features of their implementation in the criminal procedure of investigating crimes. Attention is paid to unresolved and controversial provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine, proposals for their solution are put forward.

Keywords: procedural actions, criminalistic support, tactic techniques.